

Жанрът фентъзи: проблеми на хронологията, терминологията и дефинирането

Илияна Бенина

Abstract: The Fantasy Genre: Problems of Chronology, Terminology and Definition: *The present study represents an effort to clarify a number of theoretical issues, concerning fantasy genre, such as: different views on its chronological boundaries; difficulties with the genre definition, caused by the multiple meanings of the word "fantasy"; ununified terminology, used for the genre definition; differentiation between the concepts of "fantasy" and "the fantastic".*

Key words: *fantasy, the fantastic, reality, unreality.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Теоретичните схващания относно хронологичните граници, използваната терминология, класификациите и дефинирането на жанра фентъзи не са еднозначни. Напротив, на практика присъства една огромна „гора“ от често противоречащи си мнения и доста хаотично използвана терминология, сред които е твърде лесно за неопитния изследовател да се изгуби.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Хронологични граници на жанра

Както повечето жанрове, жанрът фентъзи не е константен, а е в процес на непрекъснато развитие, има своята история и корени в миналото. Именно по въпроса за неговите времеви координати се появяват първите основни различия в мненията на изследователите и теоретиците на жанра. Те могат условно да бъдат обобщени в две основни направления. Представителите на едното от тях, сред които можем да посочим Джон Клут [1], Брайън Атъбъри [2], Ричард Матюс [3] и редица още други¹, макар и да приемат, че жанрът черпи своите характерни теми и персонажи от митовете, легендите и фолклора, са на мнение, че фентъзи литературата е сравнително ново явление, което трябва да бъде разграничавано не само от споменатите по-горе предлитературни форми на словесното изкуство, а и от литературата преди XVIII век – века на Просвещението. В този смисъл, като се базира на изследванията на Клут, в качеството им на представителни за цялото течение, Брайън Стейбълфорд обобщава:

„Стратегията, която представя „фентъзи литературата“, като нещо относително ново е обобщена и подкрепена от Джон Клут в *Енциклопедия на фентъзи литературата* (1997), която най-много се доближава до определянето на жанра днес. Аргументът, който се привежда в подкрепа на това, че ние не би трябвало да говорим за „фентъзи литература“, като за съществуваща преди века на Просвещението е, че понятието „фентъзи литература“ по същество е противоречиво, тъй като е формирано в диалектическа опозиция с понятието „реалистична (или натуралистична) литература“. Преди Просвещението, според привържениците на този възглед, не е била манифестирана такава опозиция, тъй като реалистичните и фантастичните елементи в литературата са съществували хармонично съвместно, без някакво очевидно напрежение или антагонизъм между тях [4]”.

Трябва също да се отбележи, че за теоретиците на фентъзи жанра, представители на това направление, от съществена необходимост и важност е разграничаването на понятията „фентъзи“ (“fantasy”) и „фантастично“ (“the fantastic”). За точния смисъл и определенията на тези две понятия, както и за разликата между тях, ще говорим по-надолу.

Представителите на другото основно течение, сред които можем да назовем Дейвид Санднер [5], Лин Картър [6], Нийл Берън [7] и други [8], се придържат към мнението, че фентъзи литературата започва още от древността, с първите писмени паметници на литературата. Според тях разграничението на понятията „фентъзи“ и „фантастично“ създава повече неудобства, отколкото спомага за изясняване на терминологията и свързаните с това теоретични спорове са излишни. Обикновено този втори възглед намира практическо приложение в различните сборници и/или антологии на фентъзи литературата, а понякога и в справочна литература като речници и енциклопедии, отнасящи се до жанра фентъзи.

2. Проблеми на терминологията

Трудностите, породени от многозначността на английската дума "fantasy", както и от семантичните ѝ връзки с други сродни думи, са отбелязвани в не едно литературоведско изследване², но може би едно от най-изчерпателните, убедителните и аргументираните по въпроса е това на Стивън Прикет, показателно озаглавено *Еволюцията на една дума* [9]. В нея той убедително илюстрира обрастването на думата с многобройни значения в диахронен план до момента на днешното състояние, при което едно от значенията на английската дума "fantasy" се използва в качеството му на терминологично обозначение за разглеждания тук жанр. Още в самото начало на есето той засяга многобройни въпроси, свързани с етимологията, промяната в значението, сродните думи и отношението на обществото към самото понятие: „В началото на 19 век думата "fantasy" променя своето значение радикално в течение живота само на едно поколение. Думата се използва в английския език още през средните векове, а нейните корени отиват много по-далеч в миналото – до гръцката дума "phantasia", която буквално означава „да направиш видим“. Прикет отбелязва, че до първата четвърт на 19 век се извършват първите съществени промени в семантиката на думата – от унизителните, подценяващите или обидните конотации се преминава към осъзнаване на факта, че „самата нереалност, влагана в значението на "fantasy", придава на творбите един вид отделно съществуване, една автономия, дори един техен собствен „реален живот“. Започва по друг начин да се гледа на лудите и децата, които сега стават обект на интерес.“ Като най-показателен пример за това как се променят значенията на думата, или, по-скоро, как се разширява техния обхват, може да послужи творчеството и кореспонденцията на английския поет Самюъл Тейлър Колридж, тъй като той е един от първите, провеждащи разграничение в смисъла на посочените по-горе думи: при него "imagination" вече се използва да означава творческите сили и способности, докато "fancy" изразява „просто механично подреждане на дадености и определености“, а "fantasy" изразява „качествата, присъщи на сънищата и мечтанията“. Според автора на гореспоменатата статия, принос към многозначността на "fantasy" има също и философът и писателят Карлайл, за когото от съществено значение е сродната на "fantasy" дума "imagination", в която той влага нов смисъл – този на „символ“: „За него (Карлайл) силата при творенето на поетични символи е свързана с въображението. <...> "Imagination" и "fantasy" завинаги олицетворяват противоположностите във викторианския разум, т.е. светлата и тъмната страни" [10].

Прикет посочва още, че "fantasy", освен всички горепосочени значения започва да включва и това на жанрова форма с определени характеристики. Като прави исторически преглед на творчеството на такива знаменателни за развитието на жанра автори като Чарлз Кингзли, Джордж Макдоналд, Луис Карол, Едит Незбит, Джон Толкин и други, той ни води към извода, че между различаващите се понякога твърде много техни текстове има нещо общо и това е, че: „<...> напрежението между ирационалността и скритото значение успява да загатне съществуването на „**други светове**“, тайнствени и все пак почти познати,

намиращи се току зад границите на нашия нормален свят – и някак си свързан с него.” При развитието си жанрът, освен основната черта – присъствие на „други светове”, обрства с много други съпътстващи белези. При някои като Кингзли това е „нравствената и алегорична основа”, при други, като Макдоналд, „богат и сложен символният, едновременно литературен и теологически”, трети, като Незбит, напълно осъзнават двойствеността в отношенията между двата свята, едновременно на родство, но също и на непреодолимо различие.

На следващо място трябва да се отбележи непоследователността и дори хаотичността в използването на английския литературен термин "fantasy", като жанрово обозначение, редом с други термини, използвани като название на същия жанр, които от своя страна имат множество варианти в английския език, като например "the literary fantastic", "fantastic literature", "literature of the fantastic", "literary fantasy", "fantasy literature" и др.³ Друга трудност и объркване, които биха могли да възникнат в тази връзка, произлизат от факта, че някои от тези термини **съдържат в себе си** производното прилагателно от съществителното име "fantasy" – "fantastic" или неговата членувана форма "the fantastic", които на свой ред приличат на другото основно **самостоятелно** понятие, използвано редом с "fantasy" – "the fantastic".

3. Дефиниции на „фентъзи“ и „фантастично“

В критическата теория съществуват многобройни и различни определения на фентъзи литературата в жанрово отношение. Една от основните трудности, които срещаме при повечето от тях е, че понятието, което се обозначава с термина „фентъзи“ е във висша степен относително: това, което е фантастично за един, за друг човек е норма. Следваща трудност представлява това, че повечето дефиниции ни препращат към други понятия, такива като „възможно“ / „невъзможно“, „реалност“ и други подобни, които на свой ред са изключително обтекаеми. Въпреки това ще приведем някои от тях, които считаме за особено типични, не защото разчитаме на тяхната прецизност, а по-скоро, за да очертаем общата посока, обхвата на представата за фентъзи литературата в критическата теория, както и сложността на проблема като цяло.

Според Уилям Ъруин фентъзи е "литература на невъзможното [10]." За Ерик Рабкин – „нейна противоположност е реалността” [11]. Колин Менлав твърди, че „тя е реалност от друг ред, различен от този, в който ние съществуваме и различен от нашите представи за възможното” [12]. Друго негово популярно определение постановява, че това е „литература, включваща свръхестественото и невъзможното” [13]. В трето определение, той заявява, че фентъзи е „литература, пораждаща чудесното и съдържаща значителен и неизменен елемент на свръхестественото, с което смъртните персонажи на историята или читателите са поне частично запознати” [14].

Както вече отбелязахме по-горе, характерно за представителите на това направление е, че разграничават понятията „фентъзи“ и „фантастично”. Във връзка с второто понятие трябва да отделим подобаващото внимание на един от основополагащите теоретични трудове в сферата на дискутирания тук жанр – студията на Цветан Тодоров, озаглавена *Фантастичната литература: Структурен подход към литературния жанр (Introduction à la littérature fantastique)*, за първи път публикувана на френски език през 1970, в която Тодоров обстойно се спира върху понятието „фантастично” и дава неговото определение. Защо се мисли като необходимо прокарването на това разграничение между двете споменати по-горе понятия? Според Люси Армит Тодоров прави разграничението между „фентъзи” и „фантастично”, защото: „Неговата основна цел е да се направи разлика между жанра фентъзи и онези, по-негостоприемни и по-подривни текстове, които активно се усъмяват в класическата връзка жанр / читател, най-очевидните примери, за които са историите за призрци (поради отказа им да подпомогнат разбирането) и,

може би, по-скорошния магически реализъм, който използва подобен свръхестествен материал с политически цели [15].”

Определението на Цветан Тодоров на категорията „фантастично” задава параметрите ѝ в детайли:

„Преди всичко художественият текст трябва да застави читателя да разглежда света на персонажите като свят на живи хора и **той да изпитва колебания в избора между естественото и свръхестественото обяснение на изобразяваните събития**. По-нататък, такива колебания може да изпитва и персонажа; по такъв начин ролята на читателя, който сякаш се доверява на персонажа, и едновременно с това самите колебания стават предмет на изобразяване, една от темите на произведението; в случай на наивен прочит реалният читател отъждествява себе си с персонажа. И накрая, важно е читателят да заеме определена позиция по отношение на текста: той трябва да се откаже както от алегоричното, така и от „поетичното” тълкуване. Тези три изисквания не са равностойни. Първото и третото са действително конституиращите жанра признаци, а второто условие може и да не бъде изпълнено (курсивът мой)” [16].

Съществуват, разбира се, и други дефиниции на категорията „фантастично”. Сред най-популярните от тях е тази на Ерик Рабкин, в която се казва, че:

„Фантастичното създава усещането за учудване, което ние изпитваме, когато общопретите правила на един наративен свят се преобръщат изведнъж на сто и осемдесет градуса. Ние разпознаваме това преобръщане в реакциите на персонажите, в изложенията на разказвачите и от загатванията в структурата на художествения текст като всички те противоречат на целия ни опит като хора и читатели. [17]

Джанис Джоблинг също дава отговор на въпроса каква е целта на въвеждането на понятието „фантастично”, като същевременно дава оценка и на дефиницията, формулирана от Цветан Тодоров:

„**Фантастично**” (*“the fantastic”, бел. моя*) **се използва за един спектър от нереалистични ефекти в текстове от различни жанрове**, включващи магическия реализъм, сюрреализма, постмодернизма, както и за производното прилагателно, образувано от „фентъзи” (“fantasy”) за обозначаване на жанра. Цветан Тодоров използва терминът по много по-ограничаващ начин, за да обозначи колебанието или несигурността, когато се сблъскваме с едно необяснимо събитие. [При него] фантастичното заема времетраенето на колебанието между „странното”, където събитието се претопява в света на реалните закони и дискурси, и „чудесното”, където ситуацията получава свръхестествено обяснение (курсивът мой).” [18]

Друг опит за определяне на „фантастичното” намираме при Джейсън Харис, който казва, че: „Фантастичното е по-скоро метод на изображение, отколкото жанр, въпреки че произведение, характеризиращо се с такъв метод би могло да се разглежда в жанрово отношение като фантастично.” [19]

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като вземем под внимание горните разсъждения за същността на „фентъзи” и „фантастичното”, в обобщение можем да кажем, че ако „фентъзи” е жанр, в който повествованието се разгръща **предимно** в плоскостта на нереалното / свръхестественото / невъзможното, както се вижда от посочените по-горе дефиниции, то „фантастично” – това са нереалистичните / фантастичните ефекти, елементи, методи или техники (според различните изследователи) **в текстове, които може да не принадлежат задължително или като цяло към този жанр**.

БЕЛЕЖКИ

1. Виж също: Rabkin, Eric. *The Fantastic in Literature*. Princeton, Princeton University Press, 1976; Irwin, William. *The Game of the Impossible*, Urbana, University of Illinois Press, 1976; Hume, Kathryn. *Fantasy and Mimesis: Responses to Reality in Western Literature*. New York: Methuen, 2004; Manlove, Colin. *The Fantasy Literature of England*. London, Macmillan, 1999.
2. Cornwell, Neil. *The Literary Fantastic. From Gothic to Postmodernism*. NY/ London: Harvester Wheatsheaf, 1990; Jobling, J'annine. *Fantastic spiritualities: Monsters, Heroes, and the Contemporary Religious*. London: T&T Clark International, 2010; Stableford, Brian. *The A to Z of Fantasy literature*. Plymouth: Scarecrow Press Inc., 2005.
3. Като илюстрация на този факт ще посоча книгата на Роузмари Джаксън, озаглавена *Фентъзи: Литература на подкопаването* (Rosemary Jackson. *Fantasy: The Literature of Subversion*. 1981. London, New York: Routledge, 1988.), в която на три страници в един и същи смисъл относно жанровото название са употребени 5 различни термина: "literature of the fantastic" (п. 2), "literary fantasy" (п. 3), "the literary fantastic" (п. 3), "fantastic literature" (п. 4), "fantasy" (п. 4); Джордж Янг в изследването си, озаглавено *Подкопаваща симетрия: Изследване на фантастичното в евангелието на Св. Марко 6:45 – 56* (Young, George W. *Subversive Symmetry: Exploring the Fantastic in Mark 6:45 – 56*. Leiden [u. a.]: Brill, 1999, p. 65.) посочва друг подобен пример с Ерик Рабкин и неговата книга *The Fantastic in Literature* (1977), в която, според Янг, като взаимозаменяеми се използват многократно термините "fantastic", "fantasy", "Fantasy", "fantsies".

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Clute, John., John. Grant. *The Encyclopedia of Fantasy*. New York: St. Martin's Press, 1997.
- [2] Attebery, Brian. *Strategies of Fantasy*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
- [3] Mathews, Richard. *Fantasy: the Liberation of Imagination*. New York: Routledge, 2002.
- [4] Stableford, Brian. *The A to Z of Fantasy Literature*. Plymouth: Scarecrow Press, Inc., 2005, p. xli-xlii.
- [5] Sandner, David. *Fantastic Literature: A Critical Reader*. London: Praeger, 2004.
- [6] Carter, Lin. *Imaginary Worlds: The Art of Fantasy*. New York: Ballantine Books, 1973.
- [7] Barron, Neil. Ed. *Fantasy Literature.: A Reader's Guide* New York: Garland, 1990.
- [8] Dickerson, Mathew, David O'Hara. *From Homer to Harry Potter: A Handbook on Myth and Fantasy*. Grand Rapids, MI: Brazos Press, 2006.
- [9] Prickett, Stephen. "The Evolution of a Word". *Victorian Fantasy*. Waco, Texas: Baylor University Press, 2005, p. 5 – 37.
- [10] Prickett, Stephen. "The Evolution of a Word". *Victorian Fantasy*. Waco, Texas: Baylor University Press, 2005, p. 7 – 9.
- [11] Irwin, William. *The Game of the Impossible*, Urbana: Univ. of Illinois Press, 1976, p.4.
- [12] Rabkin, Eric. *The Fantastic in Literature*. Princeton, Princeton University Press, 1976, p. 16.
- [13] Manlove, Colin. *Modern Fantasy: Five Studies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1975, p. 3.
- [14] Manlove, Colin. *The Fantasy Literature of England*. London, Macmillan, 1999, p. 3.
- [15] Manlove, Colin. *Modern Fantasy: Five Studies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1975, p. 1 – 12.
- [16] Armitt, Lucie. *Fantasy Fiction: An Introduction*. New York: Continuum, 2005, p. 195.
- [17] Тодоров, Цветан. *Введение в фантастическую литературу*. Москва, Дом интеллектуальной книги, 1999, с. 31.
- [18] Цитатът е по Сапоферо, Riccardo. *Empirical Wonder: Historicizing the Fantastic (1660 - 1760)*. Bern: Peter Lang AG, International academic Publishers, 2010, p. 29.

- [19] Jobling, Janice. *Fantastic spiritualities: Monsters, Heroes and the Contemporary Religious*. London: T & T Clark International, 2010, p.5.
- [20] Harris, Jason Marc. *Folklore and the fantastic in the 19th century British Fiction*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2008, p. 17.

За контакти:

Ст. преподавател, д-р Илияна Бенина, катедра Чужди езици, Русенски университет „Ангел Кънчев“, E-mail: ibenina@uni-ruse.bg